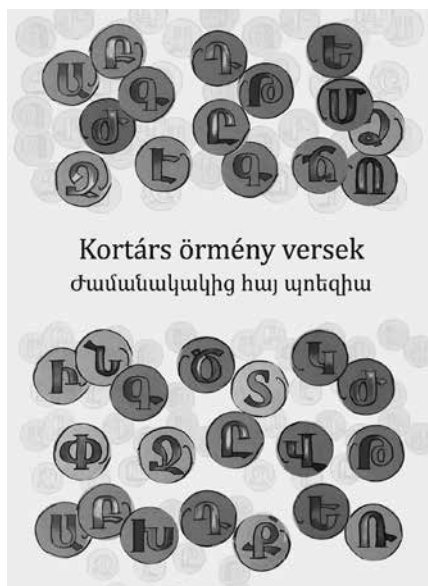

Arménia (kortárs) krónikái

Ezennel (itt és most) háládatlan feladatra vállalkozom: húsz kortárs örmény (és örmény nyelven alkotó!) szerző diszparát szövegeit kell valamilyen módon egyben látnom/láttatnom. Ez annyiban nem egyszerű dolog, amennyiben a kötet* rengeteg (bármely antológia kapcsán óhatatlanul felmerülő, és nem biztos, hogy megválaszolható) kérdést vet föl, úgymint: Miért pont húsz szerző? Miért pont ők? Mi az antológia rejtett vagy explicit üzenete (ha van ilyen)? Képvisel valamit vagy sem? Mennyire reprezentatív? Ha igen: mit/kit reprezentál? Ideologikus vagy sem? Csak egy egyszerű körkép, vagy éppenséggel valami mellett, netán valami ellenében jött létre?

Másrészt az is kérdés, hogy – az általában vett líra/költészet mai helyzetét/állapotát/szerepét/fontosságát/mellőzöttségét stb., valamint a világ jelen „fluid”, ugyanakkor töredékes-kaotikus állapotát figyelembe véve – mainapság nem idejét múlta-e (nem anakronizmus-e) ez az egész? Vagyis van-e, lehet-e ennek még helye, „húzása” (szakszerűbben: létjogosultsága), avagy csak keserű nosztalgia és reminiscencia, a tervbe való belemerevedés?

Remélhetőleg ezekre a kérdésekre (is) körvonalazódik majd egyfajta válasz a kötet vázlatos (csak néhány, a

kötetből szinte találomra kiragadott verset értelmező) bemutatása során.

Úgy vélem, megelőlegezhetjük a kijelentést, miszerint kötetünkben nemcsak húsz szerző több mint negyven verséről, hanem – reményeim szerint – valami sokkalta többről: alkotásról és műalkotás(ok)ról van szó. Legyen ez a kiindulópontunk.

Egy mű(alkotás) sosem egy elszigetelt, magányos én (szubjektum) tette, hanem (lényegénél fogva?) mindig tartalmaz egy interszjektív (személyközi) viszonyulást is. Merthogy kivétel nélkül mindig valakihez szól, akit megszólítva mintegy megteremti olvasóját – akivel aztán „beszélgetésbe” kezd. Igazságát (ami nem adódik

* *Kortárs örmény versek*, Lector Kiadó, Marosvásárhely, 2022, szerkesztette Blénesi Éva

önmagától, és amit föltárni akar) csak a befogadás és értelmezés során bontja ki. Azaz minden műalkotás (így impliciten minden vers is) tulajdonképpen szinte mintegy kikényszeríti a párbeszédet: nem más, mint szerző, mű és befogadó dialógusa/„beszélgetése”. (Persze az is nyilvánvaló, hogy a vershez intézett kérdéseinket nem a vers, hanem mi magunk válaszoljuk meg... Ön- és világismeret? Tisztába jövünk önmagunkkal?!...)

E dialógus működése azonban nem a mindennapi megszokott cseveje (ld. alább, *A vízen járó*): merthogy ez a beszélgetés megszakítja, avagy felfüggeszti a hétköznapi, rutinos-szokványos vagy megszokott-banális valóságtapasztalatunkat: valami nem várttal, valami szokatlannal, valami mással szembesít bennünket.

Másként mutatja meg számunkra a világot.

Így másként mutatja meg saját magunknak önmagunkat.

Nézzük példaként Vahe Arsen *A vízen járó* című versét: „(...) három dinnyét fogott gyümölcs-kerekdeden... zengett a dinnye / ürege... kéz bütykei a napperzselte paradicsomok... / a padlizsán – fekete nyúlcsalád hanyatt-homlok futott a kopott zsák / hasába... aztán a paraszt / (...) búbajos félpiros paprikát emelt ki... erősebb hittől csüggött rajta, / mint az igazak feltámadásán a pápa... / a zsákból kiemelt paprikák közé tette, és sáros nadrágjába / törölte a halált... // ingzsebébe gyúrta a pénzt, hogy majdnem lehasadt... rágyújtott, / parázslott szivarja, mint a nap... a nagy eget beszívta / nekidőlt kocsjának, bár fémrészét a rozsdá rég megette... / föld gyomrából kihajtott... / és a fiam és én terhünk-

kel elindultunk, és jártunk a vízen...” (László Noémi fordítása).

Úgy tűnik, a vers egy hétköznapi rutincselekvést tár elénk: „hősünk” elmegy a piacra zöldséget vásárolni, a standok között ténferegve szemléli a gazdag kínálatot: búbajos félpaprikák, kerekded dinnyék, a padlizsánok – mint fekete nyúlcsalád. És odébb a nagy eget beszívó boldog árus, a paraszt, rozsdáette autójának dőlve. Mintha egyáltalán nem érdekelné a pénz, mintha terményeivel való bensőséges viszonya, összhangja bőven elégséges lenne neki a boldogsághoz. A többi csak ráadás.

Már-már egy barokk festmény jegeit hordozó klasszicista piktúra ez a csendélet.

De ugyanakkor a teremtett világ torokszorítóan kimeríthetetlen bősége és gazdagsága is. A csoda a hétköznapiakban, a hétköznapiakban. (vö. pl. *Körúti hajnal*)

És a vers utolsó sora mintha szintén ezt igazolná: a fiam és én – a család. Vagy a szent család. Az együvé tartozás, a sorsközösség.

És ezt még jobban (a transzcendenciáig!) megemeli a verssor vége: és jártunk a vízen. A magától értetődő, szinte észre sem vehető – mert természetes! – csoda.

Vagyis, tömören: a vers a valóság- és önismeretnek egy, a hétköznapiától merőben eltérő lehetőségét kínálja föl (vö. „...az esztétikai tapasztalat mint igazságtapasztalat önmagunkhoz vezet el a másikban és a másban”, Orbán Gyöngyi, *Kellék*, 67. szám, 2022).

Ugyanakkor (ráadásként?) ebben a párbeszédben: mű és befogadó párbeszédében nemcsak a megismerés egy más módozata mutatkozik meg, hanem

egyfajta szépség is feltárul előttünk – gyönyörködünk a mű olvastán/hallatán.

Platón mondja, hogy ennek a szépségnek a megpillantásáért érdemes csak élnünk – hogy ez így van-e vagy sem, hagyjuk függőben. Magam sem tudom.

Az persze kihívóan bosszantó és megválaszolendő kérdés marad, hogy mi manapság még meg tudunk-e nyílni a műben felmutatott szépség/igazság/másság előtt?

Szeretjük azt hinni, hogy ez egyetememes emberi jellemzőnk, ám vajon embervoltunkkal tényleg szükségszerűen együtt jár-e a szépségnek találás képessége? Sőt, tovább menve: van-e a szépségnek napjainkban még egyáltalán aktualitása? (Amúgy ez egy, a későbbiekben idézendő Gadamer-könyv címe is: *A szép aktualitása.*)

Amint látjuk, a kötetéről még szó sem esett, viszont kérdések (problémafelvetések?) tömkelegével szembesültünk máris.

Ezek megválaszolására teszek kísérletet. Először felvázolom azt az elméleti vagy fogalmi keretet, amelyen belül a kötet ismertetését megkísérlem, azután térek rá a tulajdonképpeni értelmezésre. (Terjedelmi megfontolásokból mindössze 2-3 verset vizsgállok csak meg.)

Mindehhez a XX. századi gondolkodás egyik kulcsfiguráját, helyesebben az ő idevágó gondolatatait hívom segítségül. Hans-Georg Gadamerről van szó. Nos, ő azt mondja, hogy mindezen kérdéseinkre a játék, a szimbólum és az ünnep fogalmainak a megvilágítása révén választ kaphatunk. Vegyük hát sorra ezeket a kötet vonatkozásában – mintegy a kötetre alkalmazva e fogalmak tisztázása révén kapott válaszainkat.

1. A műalkotás játék – mondja először is a 20. századi gondolkodás e doyenje. (Nem új gondolat, a XX. sz. elején egy holland tudós kultúrtörténész, Johan Huizinga, azt írta *Homo ludens* c. könyvében, hogy: „Az emberi kultúra a játékban, játékként kezdődik és bontakozik ki; a költészet a játékban született, és mindenkor a játék táplálta; a zene és a tánc szintiszta játék volt.”)

Viszont ha játék, akkor ehhez elengedhetetlen a befogadó (esetünkben versolvasó) és az alkotó együtt játszása. Azaz (ismételten hangsúlyozom) szükség van ránk, olvasókra. Úgy szokták mondani, hogy a mű önmagában csak üres formakészlet, amit mi töltünk meg tartalommal.

Ennek során pedig a mű magával ragad bennünket, ugyanakkor feltételezi a mi szellemi erőfeszítésünket is. E játék során pedig szinte észrevétlen megváltoztat bennünket: olyan dolgokat fedezünk fel/fedeztet fel velünk, amelyek addig észrevétlen elsikkadtak a számunkra.

Mondhatni (jó esetben?), megigazolunk – jobb emberek leszünk a szöveggel való együttjátszás során. És ez halálosan komoly játék is tud lenni. Merthogy a tét a saját létünk: pontosabban a világ, a világban-létünk és önmagunk igazabb megismerése. Arra megy ki a játék.

Íme, a művészet mára úgy tűnik feledésbe merült célja – hogy stílszerű legyen: télosza. A katharszisz, ugyebár.

2. Másodszor: a műalkotás szimbólumjellegű.

A szimbólum, eredeti jelentésében, emlékeztető cserépdarab. A görög szümbolon főnév a szümballo (összevet; összeilleszt; egyesít; találkozik) igéből származik. Eredetileg egy kettétört

tárgy (cserép, pénz) külön megőrzött része volt, amit összeillesztve felismerési eszközként vagy személyazonosság igazolására használtak azidőn az ógörögök. Más szóval: jelentéshordozót jelöl. És az, hogy milyen jelentés társul hozzá, az a felhasználási területtől és a kontextustól függ. A szimbólum jelképes értelművé teszi az egész művet/verset/közleményt – mindezt pedig megéreztetéssel, sejtetéssel.

Éppen ezért a költői nyelv legnagyobb hatású stílus eszköze a szimbólum mint valamely (elvont) gondolati fogalmat érzékeltető jel, amely képzet-társítás folytán nemcsak a kifejezendő fogalmat helyettesíti, hanem vele kapcsolatban különböző érzéseket, hangulatokat, egész gondolatsorokat tud felidézni.

A mi esetünkben ez azt jelenti, hogy a vers valami olyasmire utal, ami a látható és érthető látványban nincs közvetlenül benne (azaz a cserép vagy pénzérme másikkal, hiányzó felére!) – ahogyan már mondtam: sejtet vagy sugall.

És ismét: ezt a sugalmazást nekünk meg kell hallanunk. Pontosabban meg kell tanulnunk meghallani (ez lenne az elidőző figyelem, egzisztenciális megnyíltság, a heideggeri lenni-engedés, effélék – a birtoklás és uralás helyett, persze), mert napjaink technikai civilizációja olyan mennyiségű és erősségű ingert zúdít ránk, hogy az „mindent nivelláló süketséget és vakságot” eredményez.

Szimbólumként a vers a más/más-ság/másik iránti megnyílás (szeretet-viszonylatot tartalmazó) cselekvését avagy feladatát bízva ránk.

Hát erről a fajta hallásról (is) szól a kötetünk. Ennek az odafordulásnak,

megnyílásnak, a „belső füllel” való hallásnak a megtanulására szólít fel.

(Kinek van füle, hallja, mit mond a lélek/a vers a gyülekezetnek.)

3. Harmadszor: a műalkotást sajátos időstruktúrája az ünneppel is rokonítja.

Mircea Eliade mondja, hogy a vallásos ember számára sem a tér, sem az idő nem egynemű (homogén). Számára ugyanis van egyfelől a profán idő (a történelmi jelen, a szokásos hétköznapi időtartam), másfelől viszont ott vannak a szent időintervallumok: azok a kiemelt időpillanatok, amelyek mintegy megszakítják, feltartóztatják a hétköznapi egyhangú és egynemű idejét, lehetőséget adva a szent megnyilvánulásának/beáramlásának. Ezek az ünnepek. „Miként a templom más szintet jelöl a modern város profán terében, éppúgy jelent törést a profán időtartamban a templom falai között zajló istentisztelet. Itt már nem az aktuális történelmi idő van jelen – tehát nem az az idő, amely a szomszédos utcákban élő emberek számára létezik –, hanem Krisztus történelmi létezésének ideje, az az idő, amelyet kinyilatkoztatása, kínszenvedése, halála és feltámadása szentel meg.”

Nos, hasonlóképpen az irodalmi alkotás (esetünkben a vers) is megszakítja avagy felfüggeszti a hétköznapi rutint, a megszokott-banális valóság-tapasztalatunkat, és valami nem várttal, valami szokatlannal szembesít: egyfajta szemlélődő/kontemplatív elidőzésre és gyönyörködésre hív – ennyiben a hétköznapi tapasztalattól eltérő megélését/megértését kínálja időnek, világnak.

Persze, amint említettem már, ehhez szükségeltetik ama bizonyos belső fül: hogy mást is hallunk/megsejtünk, mint ami az érzékeink előtt történik.

Másként fogalmazva: hogy a kimondtban meghalljuk a kimondhatatlant. (Ez ugyanakkor közösségteremtő erővel is bír – akárcsak a vallásos ünnep.)

Ergo: a művészi tapasztalat helyettesíthetetlen – fel- és megszabadító kreativitás (is). Katarzisz.

Az elmondottak fényében: a könyv és minden könyv (ez is!) a könyvek könyve, minden költemény az Énekek éneke.

A mi kötetünk verseinek szimbólumokkal való játékában, valamint a művel (és alkotóval) való együttjátszásunkban ráadásul benne van az örömeny lelki beállítottság legbelső sajátja: a veszteség és szenvedés után a kiútkeresés, a pusztulás után az újrakezdés és a teremtés átütő ereje. Ezt példáznom Krikor Beledian *Néptelen nyelv* című költeményének két részletével (Szabó T. Anna fordítása):

4.

égtünk

fiam

vizekben és forróságokban

csak kő és csont vagyunk

beszélj hát

ha még vagy

a többi árnyról

a másik partról, beszélj

ha tudsz

úgy szólok   mintha volnál

meddig

leszel még? (...)

Tudod

ó

szétszaggattattunk

szót és álmat kihánytunk a homokra

hidegek voltunk fiam a fénydodban

most

tedd szavad ággá

légy deszka és tutajboltozat erdő hogy

megszülessünk

de engedd őket zöld napon és vízen át

vajon meddig

leszünk

kiszáradt kutyatetemként tanúid? (...)

5.

Nem tudom ki

valaki

kivágta nyelvünk

leválasztotta szavaimról a jelentést

és akkor

zöldellő csend lett

országom hegyein

és egy kéthegyű, éles holdat vertek

a torkomba

ha beszélek

sikoltások ürességébe hullok (...)

ha nincs jelentés

temesd el

az élők holttesteit

esendő szavakba

tetem

néma alaktalan bűdös

egy oszló róka

és akkor

a csontokból kisarjad a barackfa

Már a cím egyértelműen eligazít – *Néptelen nyelv*: hogy igen, szétszaggattattunk, nyelvünk kivágták, hogy csak csont és kő és árny a holt táj, és ott az a néma, alaktalan, bűdös oszló róka (amúgy minden bizonytalansággal nem véletlen a szabálytalan forma! – a szabadvers, a rím és ritmus hiánya is ezt a szétesést/felbomlást/szétartást/pusztulást közvetíti – vagy csak sugallja...).

De ott van az utolsó sor – „a csontból kisarjad a barackfa”. És ez a sor visszamenőleg átírja/átértelmezi az egész költeményt.

A barackfa és annak szimbolizmusa: az őszibarackfa a halhatatlanság, az élet fája, a tavasz, a fiatalság, a házasság, a hűség, a gazdagság és a báj megtestesítője.

Meg itt is: a fiam és én – a család. Vagy a szent család. Az együvé tartozás, a sorsközösség, a béke és az újjászületés.

Merthogy tovább az következik, hogy: fiam, légy tutajboltozat erdő, zöld nap és víz és zöldellő csend országom hegyein – a zöld színnek (meleg és hideg, égi és földi keveréke) többszöri előfordulása szimbolikusan szintén a tavasznak, a megújulásnak, a növekvő életnek, termékenységnek és halhatatlanságnak a kifejezője. (A kereszténységben a halhatatlanság, a feltámadás színe, az Erények közül a Reményé.)

Azaz: béke, család, őselemek, a szétzaggattatás (exodus?) utáni újjászületés, termékenység, halhatatlanság, újrakezdés.

Nézzük most Lola Koundakjian *Kolofonok* című versét:

(...) II.

A rossz hír gyorsan terjed

Az Úr 2015. esztendejében, a hatodik hó 21. napján, nyáron

New York állam hasonnevű városában írtam e kolofont, a ránk törő melegben. A polgármester arra kért, takerkoskodjunk a vízzel.

Rettenetes hírek. Imáink hiábavalók, Aleppo lángokban, mint hajdanán Róma.

Obama elnök idején élünk, aki a perzsákkal hadifoglyokat felszabadító szerződést írt alá, és elhozta a békét.

Sajnos van, hogy az ellenség a határon belül tanyázik.

(...)

III.

Senki sem próféta a saját hazájában

Az Úr 2015. esztendejében, a kilencedik hó 21. napján, ősszel

New York állam hasonnevű városában írtam e kolofont, az esős évszakban, amikor a gyümölcsstermés utója tönkrement.

Az elmúlt három évszázad során a felsőoktatásban nők számára is megnyílt az út, de férfiakkal csak a halálban lehetünk egyenlők. (...)

Sok országot bejártam, ahol most harc, éhínség, földrengés pusztít. Szégyen háborút kezdeményező vezetőink fejére és az azokat támogató, nyereszkeskedni vágyó gazdagokra.

(...) IV.

Hatalmas óceán a föld, de szomjazunk

Az Úr 2015. esztendejében, a tizenkettedik hó 21. napján, télen

New York állam hasonnevű városában írtam e kolofont, a ránk törő hidegben.

A polgármester figyelmeztetett, hogy ismét kifogyhatunk a tüzelőfából.

E hónapban utaznom kellett volna, de a rossz időjárás és a sorozatos hóviharak miatt a repteret lezárták, emberek ezrei ottrekedtek.

*Én, Vartanoush, pszeudo-költő család-
dom, jó barátaim körében számítok az
önök jóindulatára. (...)*

És most idézzünk néhány részletet a
korabeli örmény krónikákból!

Edesszai Máté krónikájából: „Örm. i.
sz. 513. (Kr. sz. 1064.) évben a perzsák
királya csatasorba hívta a perzsákat, és
az óriási sereg élére állva, tajtékzó ten-
ger, megáradt folyó árjaként fergeteges
indulatú tombolással, vértől habzó szá-
jú vadállat gyanánt rontott Arméniára
(...) a lakosságot rendre lekasabolta,
a megmaradottakat fogságba hurcolta,
a lemészárolt keresztényeknek se szeri,
se száma...”

Kirakosz Gandzakeci krónikájából:
„Mikor pedig pusztulása lőn az ország-
nak a tatároktól, a környező falvak la-
kosai a barlangban kerestek menedéket
(...) és megjöttek a tatárok, és körül-
vették a sziklabarlangot. Nem volt (a
nyomorultaknak) se tartalék élelmük,
se vizük. Nyárközép időszaka volt, fojtó
a hőség: a szenvedés gyötörte őket kiút-
talan rejtekükben, mint a tömlőcben.”

Amint tudjuk, a kolofon nem más,
mint a kézirat végéhez a másoló(k)
által toldott – helyi vonatkozású, ám
sokszor felbecsülhetetlen értékű tájé-
koztatást nyújtó – megjegyzés.

Kérdés: hozzáfűzés? kiegészítés? láb-
jegyzet? Mihez? Az örmény krónikák
és e vers mintha ugyanazon időben
íródtak volna. Mintha közben nem telt
volna el pár ezer év. Háborúk, hőség,
perzsák, szenvedés...

Nihil sub sole novum...

Tulajdonképp minden csak toldás
a kimondhatatlanhoz? (vö. Weöres
Sándor: *A teljesség felé*, illetve a cse-
rép vagy pénzérme másik, hiányzó
fele!)

Szenvedésről szól mindkettő? És
lehangoló, már-már depresszív? Igen!

De ugyanakkor (és sokkalta in-
kább!) reményteli!

Merthogy versünk I. része így szól:

Olaj nélkül nem világít a lámpás

*Az Úr 2015. esztendejében, a harma-
dik hó 23. napján, tavasszal*

*New York állam hasonnevű városá-
ban írtam e kolofont, ma reggel, gyönyör-
ű hajnal után. Az északi városrészben,
az erdők alatt tisztán hallottam a kék
szajkó és egyéb színes madarak hangját,
időnként szarkát, pacsirtát, más cserfes
madarat is láttam.*

*Tavasszal az ablakpárkányra szállnak.
Egyedül a folyó csendes, mely sokezer éve
csörgedez északról le, délnek. (...)*

*Én, Vartanoush, pszeudo-költő család-
dom, jó barátaim körében számítok az
önök jóindulatára. Ne hibáztassanak,
ha ágyam hűvöse ellen egy másik testre
hajtom a fejemet.*

Azaz: gyönyörű hajnal, cserfes ma-
darak, másik test, szépség, harmónia,
szerelem és csellón játszás (II. rész).
És végül a vers zárata: „Bocsássanak
meg hiú írnokuknak, mert jó volt a bor,
hosszúak voltak az éjszakák...”

Összegezve: kötetünk versei észre-
vétlen azzá a helyé válnak, ahol alko-
tók és befogadók egyaránt új otthonra
lelnek – ha absztrakt és virtuális helyre
is, de sajátira: azaz otthonra, ahol (kö-
zösségteremtő) ünneppé minősül át a
verssel való (társas)játékunk/együtt-
játásunk.

Kelemen Endre Dénes